

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje

Viktorija Kavaliauskaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

kavaliauskaite.viktorija@gmail.com

Anotacija

Prašymų formulavimas yra svarbus komunikacinės kompetencijos rodiklis. Adresato ko nors paprašyti galima įvairiomis tiesiogiskumo laipsniu ir formos sudėtingumu varijuojančiomis gramatinėmis konstrukcijomis, kurių raišką lemia socialinis kontekstas (pašnekovų tarpusavio santykiai, socialinė padėtis ir pan.) ir konvencionalūs, kultūrai individualūs mandagumo principai. Taigi prašymai atskleidžia ne tik gebėjimą *kaip, kur ir kada* vartoti kalbą, bet ir tam tikros kultūros mandagumo percepcijas. Šio tyrimo tikslas ir yra paanalizuoti vieną pagrindinių lingvistinės pragmatikos įsisavinimo klausimų – gebėjimą produkuoti prašymą, paisant konvencionalių normų. Tyrimui pasitelkti ilgalaikio natūralaus stebėjimo metodu surinkti 1;6–2;7 amžiaus Elvijaus ir 1;8–2;8 Monikos pokalbiai su mamomis. Naudojantis pokalbių transkripcijomis, vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymai pagal lingvistinę raišką skirstyti į skirtingus prašymų tipus. Straipsnyje aptartas šių prašymų tipų įsisavinimo eiliškumas ir vaikų kalbos mandagumo raiškos raida. Nepaisant to, kad pastaroji dėl per mažo tiriamųjų amžiaus vis dar nežymi, komunikacinės kompetencijos užuomazgos ir mandagumo žymikliai vaikų kalboje užfiksuoti anksti. Ištirta, kad trečiųjų metų pradžioje abu vaikai jau buvo įsivinę pagrindinius prašymų raiškos modelius.

Raktiniai žodžiai: psicholingvistika, prašymai, prašymų raiška, vaikų kalba, kalbos įsisavinimas

1. Įvadas ir teoriniai pagrindai

Vaikai prašymus pradeda formuluoti einant į pabaigą pirmiesiems jų gyvenimo metams, ir būtent prašymai ankstyvuojų vaiko amžiaus laikotarpiu sudaro didžiąją dalį vaiko inicijuotos suaugusiesiems skirtos kalbos (Smiley, Greene 1995: 7). Būtinybė ankstyvoje vaikystėje išreikšti poreikius ir norus suponuoja tai, kad prašymai kalbos įsisavinimo pradžioje sudaro apie 50 proc. visų vaiko pasakymų (Ervin-Tripp 1977: 165). Dėl šios priežasties neverbaliniu pavidalu jie vaikų kalboje fiksuojami anksti: dar nemokantys kalbėti kūdikiai ko nors prašo gestais, kurie vaikui augant palydimi vienažodžiais pasakymais, žodžių junginiais (Clark 2004: 563, 569–570). Iki 18 mėnesių gebama svarbiausius savo poreikius ir verbalizuoti: išmokstama pasakyti apie 50 žodžių,

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

gebama penkis kartus daugiau jų suprasti (Crystal 1993). Pažymima, kad pirmieji verbaliniai vaikų prašymai yra norimų gauti objektų pavadinimai, lekšemos *noriu* arba *dar* (Ervin-Tripp 1977: 178). Be to, vaikai anksti įsisavina ir liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens formą. Tai yra universalu įvairiose kalbose, šią nuosaką vieną pirmųjų įsisavina bulgarų, rusų, suomių, turkų, žydų, estų, ispanų, kroatų, lietuvių vaikai (Stephany *et al.* 2013: 7; Argus 2016; Laalo 2016; Wojcik 2000; Aikhenvald 2010: 326). Kaip teigia Aikhenvald, liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens forma daugelyje kalbų dažnai yra trumpa ir paprasta (Aikhenvald 2008: 2), todėl ir vaikai šią formą įsisavina anksti. Be to, pabrėžiama ir vaikiškosios kalbos įtaka, teigiama, kad ir patys suaugusieji, ko nors vaikų prašydami, dažniausiai pasitelkia liepiamosios nuosakos formą (Aikhenvald 2010: 325–326).

Taigi pirmieji vaikų prašymai – nesudėtingų, vaikiškojoje kalboje dažnų elementų atspindžiai, o prašymų raiškos įsisavinimas susijęs su bendruoju kalbos įsisavinimu, kai nuo gestų palaipsniui pereinama prie verbalizuotų prašymų, gramatiškai sudėtingesnių konstrukcijų. Ko nors paprašyti galima įvairia lingvistine raiška: prašymai gali varijuoti tiesiogiškumo laipsniu ir formos sudėtingumu. Tyrėjai pabrėžia, kad vaikai pirmiausiai įsisavina tiesioginius prašymus (Balčiūnienė 2009; Clark 2004: 574), o netiesioginius tik vėliau ir vartoja rečiau (Garvey 1975). Sunkiausia jiems suvokti didžiausiu netiesiogiškumo laipsniu pasižyminčias užuominas, šis gebėjimas gerėja tik su amžiumi ir patirtimi (Ledbetter, Dent 1988: 241; Ervin-Tripp *et al.* 1987: 140–141). Netiesioginiams prašymams suvokti reikalingas kontekstas, svarbi inferencija, reikalinga išmanyti tam tikras pokalbio taisykles, todėl natūralu, kad konteksto nereikalaujantys ir formos atžvilgiu paprastesni tiesioginiai prašymai yra įsisavinami anksčiau. Vis dėlto, nors įprastai visų pirma susiformuoja percepciniai gebėjimai ir tik tada produkciniai, vaikai užuominas produkuoti pradeda anksčiau nei suvokti, kad šiais pasakymais adresato ko nors prašo. Kaip pažymi Ogiermann (2015), tokie prašymai vaikų kalboje atsiranda konstatuojant tėvams problemas, kurias tėvai suvokia kaip prašymus. Dėl šios priežasties užuominos pastebimos jau dvejų metų vaikų kalboje (Clark 2004: 575), nors tikrasis netiesioginių prašymų įsisavinimas fiksuojamas tik priešmokykliniu ir mokykliniu vaikų amžiaus laikotarpiu: šiuo metu vaikų kalboje padaugėja ir netiesioginės raiškos elementų (Gordon, Ervin-Tripp 1984: 295). Galima teigti, kad tik aštuonerių metų sulaukusių vaikų netiesioginių prašymų percepciniai gebėjimai jau yra tapatūs suaugusiųjų (Ackerman 1978: 317).

Prašymų tiesiogiškumas siejamas su socialiniu kontekstu ir mandagumu. Brown ir Levinsonas (1987) išskiria dvi pagrindines mandagumo strategijas: pozityviojo (bendraujama familiariai, reiškiamas artumas) ir negatyviojo (bendraujama formaliai pagal socialinį statusą, reiškiamas

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

pagarba, išlaikomas atstumas)¹. Konkreti strategija pasirenkama įvertinus tokius socialinius kriterijus, kaip socialinis nuotolis (pašnekovų artimumas) ar santykinė galia (socialinis statusas, rodantis, kiek adresantas adresatui gali primesti savo valią) (žr. Brown, Levinson 1987: 74). Kreipiantis į aukštesnio socialinio statuso nei kalbantysis pašnekovą ar esant dideliame socialiniam nuotoliui, dažnai pasitelkiama netiesioginė raiška, vartojami įvairūs sąšvelniai. Kada vaikai pradeda atsižvelgti į šiuos socialinius kriterijus ir pagal tai pasirinkti konkrečioje kultūroje konvencionalią ir tam tikrai situacijai tinkamą lingvistinę raišką – vienas pagrindinių komunikacinės kompetencijos rodiklių. Kaip teigia Babelot ir Marcos (1999: 166), jau 18 mėnesių vaikai geba varijuoti prašymų raiška ir pritaikyti ją socialinei situacijai. Kiti autoriai įvardija, kad šis gebėjimas išsivysto kiek vėliau. Pasak jų, socialinio konteksto paiso dvejų metų sulaukę vaikai, t. y. šiuo metu atitinkamas prašymas gali būti pavartojamas atsižvelgiant į adresatą: pavyzdžiui, daugiau liepimų gali būti skiriama mamoms nei tėvams, į brolius / seseris gali būti kreipiamasi įsakmiai, o į svečius – mandagiai (Gordon, Ervin-Tripp 1984: 298). Vis dėlto, nors dvejų metų vaikai supranta socialinio vaidmens, jo suponuojamų teisių svarbą prašymams formuluoti, tai, kad prašymas pašnekovą galėtų sutrukdyti ar apsunkinti, suvokiama tik mokyklinio amžiaus laikotarpiu (Gordon, Ervin-Tripp 1984: 299).

Elementarios mandagumo frazės pradamos vartoti anksti. Tokius formalius mandagumo žymiklius, kaip *prašau, ačiū*, pasisveikinimą ar atsisveikinimą žyminčias frazes, vaikai pradeda vartoti dar nė nesulaukę dvejų metų, kiek vėliau įsisavinama ir įvairesnė atsiprašymo raiška (Ely, Gleason 2006: 612, 618), pasitelkiama mandagumą suponuojanti intonacija, daugėja klausimais formuluojamų netiesioginių prašymų (Nippold *et al.* 1982; Ervin-Tripp 1977). Anksti vaikai suvokia ir pragmatinę socialinio konteksto paisyimo ir mandagumo raiškos naudą, t. y. mandagumą pasitelkia įtikinimui. Būdami penkerių, jau geba diferencijuoti, su kuo būti mandagiems, norint pasiekti komunikacinių ir pragmatinių tikslų (žr. Ervin-Tripp *et al.* 1990: 328).

Akivaizdu, kad kalbos raidos procese komunikacinė kompetencija formuojasi sparčiai. Per pirmuosius dvejus savo gyvenimo metus vaikai pradeda įsisavinti ne tik fonetiką, leksiką, gramatiką, bet ir sėkmingai komunikacijai būtiną pragmatiką, todėl ir pastarosios raidą svarbu tirti ankstyvuojų vaikų amžiaus laikotarpiu. Vis dėlto iki šiol lingvistinės pragmatikos raida lietuvių vaikų kalboje tyrinėta nedaug. Kalbinė raiška, kuria siekiama paveikti pašnekovo elgesį, nagrinėta

¹ Šioms strategijoms aptarti autoriai skiria daugiausiai dėmesio, tačiau minimos ir kitos: kalbėjimas tiesmukai (angl. *bald on-record*), kalbėjimas netiesiogiai, užuominomis (angl. *off-record*) ir šnekos akto neatlikimas, siekiant įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto apsiskirti išvengti (žr. Brown, Levinson 1987).

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

tik priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje (Balčiūnienė, Ančlauskaitė 2011), šiuo atžvilgiu išsamiai aptarta ir suaugusiųjų kalba (Gudavičienė 2007; Čepaitienė 2007; Hilbig 2010). Nagrinėtas ir kitas svarus lingvistinės pragmatikos įsisavinimo rodiklis – vaiko gebėjimas dalyvauti pokalbyje; analizuoti 1;8–2;8 amžiaus Monikos nurodymai (kitai dar vadinami *prašymais* ar *direktyvais*) (Balčiūnienė 2009). Vis dėlto šie šnekos aktai mergaitės kalboje tirti tik dalinai, todėl nuoseklus ir sistemingas prašymų raiškos įsisavinimo tyrimo lietuvių kalboje iki šiol vis dar trūko. Dėl šios priežasties šiuo tyrimu buvo siekiama praplėsti jaunesnių lietuvių vaikų lingvistinės pragmatikos tyrimų kryptis.

Šio straipsnio **tikslas** – ištirti vaikų kalbos prašymų raišką ir raidą, atlikti kiekybinę ir kokybinę vaikų ir vaikiškosios kalbos² prašymų analizę. Straipsnyje plačiau analizuojami šie pagrindiniai klausimai:

- Kada vaikai įsisavina tiesioginius ir netiesioginius prašymus ir skirtingus jų tipus, kokia šių prašymų raiška?
- Kokios raiškos prašymai vaikų kalboje fiksuojami pirmiausiai ir kaip jie kinta, vaikams augant?
- Kokia prašymų raiška vaikų ir vaikiškojoje kalboje yra dažniausia?
- Kaip koreliuoja vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų raiška?

Remiantis užsienio mokslininkų tyrimais, teigiančiais, kad 2;3–3;0 amžiaus vaikai jau yra įsisavinę pagrindinius prašymų raiškos principus (žr. Argus 2016; Stephany, Voeikova 2015: 69), galima tikėtis, kad panaši raida būdinga ir lietuvių vaikams bei kelti hipotezę, kad minėto amžiaus vaikai prašymus jau gali reikšti įvairia lingvistine raiška. Dėl šios priežasties pasirinktas ir atitinkamas tiriamųjų amžius. Darbo medžiagą sudarė transkribuoti ir su CHILDES programa koduoti 1;6–2;4, 2;7³ amžiaus Elvijaus ir 1;8–2;8 Monikos pokalbiai su tėvais. Įrašinėjant pokalbius, taikytas *ilgalaikio natūralaus stebėjimo metodas* – vaikų kalbą tėvai periodiškai įrašinėjo vaikams įprastoje aplinkoje įvairių situacijų metu. Vėliau šie pokalbiai transkribuoti ir gramatiškai koduoti.⁴ Pasinaudojus kitų autorių sukauptais ir analizei paruoštais tekstynais, iš viso išanalizuota apie 20

² Kalbant apie bet kurio kalbos elemento įsisavinimą, pabrėžtinai vienas pamatinių *vartojimu grindžiamos teorijos* (angl. *usage-based theory*) teiginių, kad gramatinių struktūrų formavimasi lemia reali kalbos vartosena (Tomasello 2008: 69), taigi vaikai kalbą įsisavina, girdėdami, kaip kalba suaugusieji. Todėl ir tiriant prašymų įsisavinimą, ne mažiau svarbu kalbėti ne tik apie vaikų, bet ir *vaikiškosios kalbos* (angl. *baby talk, child directed speech*), t. y. suaugusiųjų vaikams skirtos kalbos (plačiau žr. Kamandulytė 2006), ypatybes.

³ Taip žymimas vaiko amžius. Pvz., 2;7 – dveji metai ir septyni mėnesiai.

⁴ Vaikų tekstynus rengė I. Dabašinskienė, I. Balčiūnienė, L. Kamandulytė-Merfeldienė.

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

val. trukmės Elvijaus ir apie 27 val. trukmės Monikos transkribuotų įrašų. 1 lentelėje pateikiamas vaikų pasakymų skaičius ir vidutinis pasakymo ilgis (MLU) skirtingais analizuotais laikotarpiais.

1 lentelė. Vaikų pasakymų skaičius ir vidutinis pasakymo ilgis analizuotais laikotarpiais

	Elvijaus pasakymai	Elvijaus MLU	Monikos pasakymai	Monikos MLU
1;6	1073	2,192	–	–
1;7	1247	1,315	–	–
1;8	1589	1,206	1372	1,285
1;9	2089	1,334	1677	1,364
1;10	2010	1,366	1268	1,431
1;11	1370	1,703	1307	1,424
2;0	1726	2,092	705	1,729
2;1	1138	2,234	1242	1,739
2;2	912	2,512	663	1,792
2;3	1403	2,386	1061	1,611
2;4	1000	3,246	684	1,687
2;5	–	–	2167	1,790
2;6	–	–	1247	2,127
2;7	782	2,719	1044	2,198
2;8	–	–	1001	2,465

Jau kitų autorių nustatyta, kad Elvijus yra ankstyvosios kalbos raidos atstovas, o Monikos kalbos raida tipiška (žr. Kamandulytė 2009), taigi minėtina, kad darbe lyginami nevienodos kalbos raidos vaikų prašymai. Pasinaudojus Elvijaus ir Monikos tekstynais, išrinkti, suklasifikuoti ir kokybiškai bei kiekybiškai analizuoti vaikų ir jų mamų prašymai: atsižvelgiant į lingvistinę raišką, jie skirstyti pagal tiesiogiškumo laipsnį ir prašymų tipus, apskaičiuotas konkrečios prašymų raiškos dažnumas.

2. Vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų klasifikacija

Straipsnyje vartojamas terminas *prašymas* yra traktuojamas kaip bendrąją visiems direktyvams ilokuciją realizuojantis pasakymas, kuriuo adresantas siekia, kad adresatas (ne)padarytų x. Kitaip tariant, prašymais laikomi tokie šnekos aktai, į kurių sudėtį įeina liepimai, įsakymai, nurodymai, maldavimai, draudimai, pageidavimai ir t. t. – visi pasakymai, kuriais norima paveikti pašnekovo elgesį. Ši ilokucija ir ją realizuojantis pasakymas autorių darbuose įvardijami nevienodai: *direktyvais* (pvz., Searle 1976; Gudavičienė 2007), *nurodymais* (Balčiūnienė, Ančlauskaitė 2011; Balčiūnienė 2009) arba kaip ir šiuo atveju *prašymais* (Čepaitienė 2007; Hilbig 2010). Šiame darbe

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

terminas *prašymas* pasirinktas dėl kelių priežasčių: 1) manoma, kad, analizuojant ir aptariant vaikų ir tėvų pokalbius, veiksmažodžio *prašyti* leksinė reikšmė ‘kreiptis su pageidavimu’ (DLKŽ), / ‘kreiptis į ką norint gauti, pageidaujant, kad ką darytų’ (LKŽ) yra semantiškai neutraliausia ir labiausiai tinkama vaiko ir tėvų pokalbių ilokucijai išreikšti; 2) manoma, kad terminas *prašymas* yra geriausias anglų kalbos termino *request* atitikmuo. Būtent pastarasis paplitęs šnekos aktų, kuriais siekiama, kad adresatas ką nors (ne)padarytų, įsisavinimą tyrusių užsienio autorių darbuose.

Vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymams klasifikuoti pritaikyta šiuos ilokucinius aktus analizavusių autorių metodika (žr. Blum-Kulka, Olshain 1984; Hilbig 2010; Stephany, Voeikova 2015; Stephany *et al.* 2013 ir kt.). Skirtingi autoriai pateikia nevienodas prašymų klasifikacijas, todėl jos sintetintos ir pritaikytos darbo medžiagai analizuoti. Prašymai visų pirma skirstyti į *tiesioginius*, *konvencionaliai netiesioginius* ir *nekonvencionaliai netiesioginius* (žr. Blum-Kulka, Olshain 1984; Hilbig 2010). *Tiesioginiai prašymai (TP)* – tai patys aiškiausi, žymėti sintaksiškai ir semantiškai, jais adresanto ilokucinis aktas tiesiogiai išreiškiamas ekspllicitiniais performatyvais, veiksmažodžio liepiamąją nuosaka ar jos ekvivalentais (pvz., *(Prašau) uždaryk langą; Prašom / reikia uždaryti langą; Noriu, kad uždarytum langą*). *Konvencionaliai netiesioginiai prašymai (KNP)* įprastai vartojami siekiant į adresatą kreiptis švelniau, manant, kad prašymu adresatas galėtų būti apsunkinamas. Tokie prašymai dažniausiai formuluojami klausiamaisiais sakiniais (pvz., *Gal galėtum uždaryti langą? Uždarysi langą? Gal nori uždaryti langą? Einame į lauką?*). *Nekonvencionaliai netiesioginiam prašymui (NKP)* identifikuoti įprastai prireikia konteksto, adresanto ilokucinis tikslas perteikiamas užuominomis (pvz., pasakymas *Čia šalta* gali implikuoti prašymą uždaryti langą) (plačiau žr. Blum-Kulka, Olshain 1984; Hilbig 2010).

Pagal tiesiogiškumo laipsnį suskirstyti prašymai smulkiau dalyti pagal skirtingus prašymų tipus ir lingvistinę jų raišką (žr. 2, 3, 4 lent.).

2 lentelė. Tiesioginiai prašymai

Tipas	Lingvistinė raiška	Pavyzdžiai	
		Vaikas	Mama
Eksplcitiniai performatyvai	Veiksmažodis <i>prašyti</i> ⁵	<i>MON</i> ⁶ : <i>pašau [= prašau] palaikyti.</i> (2;1)	<i>MAE</i> : <i>padainuok, prašau, Elvijyti.</i> (1;8)
	Jaustukas <i>prašom</i>	<i>ELV</i> : <i>pašom [= prašom] sėtis</i>	<i>MAM</i> : <i>nedūkti prašom.</i> (2;1)

⁵ Čia ir visur kitur nurodyta pagrindinio prašymą reiškiančio žodžio raiška. Prašymai gali būti reiškiama tiek pavienėmis įvardytomis leksemomis, tiek jų konstrukcijomis. Konkrečios raiškos neiginiai atskirai nediferencijuoti, pavyzdžiui, liepiamosios nuosakos neiginiai (*nedaryk, neik*) grupuoti drauge su šios raiškos teigiamais prašymais.

⁶ Vaikų ir mamų kalbos pavyzdžiai žymimi santrumpomis: MON – Monika, ELV – Elvijus, MAE – Elvijaus mama, MAM – Monikos mama

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

		[=sėstis]. (1;10)	
Liepimai	Liep. n. vns. 2 a.	MON: duok. (1;10)	MAE: ateik. (1;6)
	Liep. n. dgs. 2 a.	ELV: mama, lipkit. (2;0)	–
	Prieveiksmis	MON: da [= dar]. (1;8)	MAE: atsargiai. (1;10)
	Daiktavardis	ELV: abatytės [= arbatytės]. (1;8)	MAM: va, dar šaukštelį. (1;8)
	Bendratis	MON: geti [= gerti]. (1;11)	MAM: nelįsti. (1;8)
	Daiktavardžio ir bendraties frazė	ELV: pasidajyti [= pasidaryti] abatos [= arbatos]. (2;0)	–
	Būsimasis laikas	MON: šišę [= čičę] duosi. (1;10)	MAM: gulsi, Monika. (1;9)
	Es. l. vns. 2 a.	–	MAM: čia nesėdi, sakau. (1;9)
Noro / reikiamybės konstatavimai	Modalinis veiksmazodis <i>norėti</i>	ELV: abataq [= arbatą] nojėčiau [= norėčiau]. (2;0)	MAE: aš noriu, kad tu miegotum. (2;3)
	Modaliniai veiksmazodžiai <i>reikėti / turėti</i>	MON: kamoliuko [= kamuoliuko] leikia [= reikia]. (1;11)	MAM: nereikia jų liesti. (1;10)
Draudimai	Leksema <i>negalima</i>	ELV: cia [= čia] negalima. (2;2)	MAE: taip negalima, mamytei skauda. (2;1)

Eksplikitiniais performatyvais (angl. *explicit performatives*) adresantas tiesiogiai įvardija pasakymo ilokuciją (Blum-Kulka, Olshtain 1984: 202), prašymo veiksmą suponuoją konstrukcijos su veiksmazodžiu *prašyti* ir jaustuku *prašom* ar pavienės minėtos leksemos. Tokie prašymai laikomi formaliais, o minėti performatyvai traktuojami ir kaip mandagumo žymikliai.

Liepimus (angl. *imperatives, mood derivables, commands*) prototipiškai atskleidžia veiksmazodžio liepiamoji nuosaka, tačiau šią funkciją gali atlikti ir kita lingvistinė raiška: bendratis, būsimasis laikas. Kaip tam tikros *liepimų* elipsinės konstrukcijos traktuojami daiktavardžiais arrieveiksmiais reiškiami prašymai ir daiktavardžio bei bendraties frazės.

Noro / reikiamybės konstatavimais (angl. *want / obligation statements, locution derivable*) tiesioginio prašymo intencija atskleidžiama pačia pasakymo semantika (Blum-Kulka, Olshtain 1984: 202). Noro / reikiamybės / privalėjimo konstatavimu kreipiamasi į adresatą, kad jis adresanto norą įvykdytų ar jam neprieštarautų, duotų leidimą.

Draudimai (angl. *prohibitions*) – prašymai ko nors nedaryti. Šią ilokuciją suponuoją leksemos *negalima* semantika, t. y. prašymas akivaizdus iš pačios pasakymo lokucijos. Tokia neigiamų prašymų raiška ypač būdinga vaikiškajai kalbai. Čia svarbus kontekstas: leksema *negalima* vaikui galima tiek konstatuoti socialines taisykles, tiek paprašyti, kad jis nedarytų nepageidaujamo veiksmo.

3 lentelė. Konvencionaliai netiesioginiai prašymai

Tipas	Lingvistinė raiška	Pavyzdžiai	
		Vaikas	Mama
Nuorodos į parengiamąsias sąlygas:			
a) konstatuojama arba kvestionuojama veiksmo galimybės sėkmės sąlyga	–	a) <i>MON: galėtum atvežti šokolado?</i> (2;6)	a) <i>MAM: ar galėtum paspausti mygtuką, Monika?</i> (2;4)
b) konstatuojama arba kvestionuojama veiksmo neakivaizdumo sąlyga	–	b) <i>ELV: ga [= gal] nuliupsi [= nulupsi]?</i> (1;11)	b) <i>MAE: o mamai bučkį duosi?</i> (1;8)
c) konstatuojama arba kvestionuojama adresato noro sąlyga	–	c) <i>MON: gal nori [= nori] čia eiti?</i> (2;2)	c) <i>MAM: ar nori man padėti?</i> (2;1)
Skatinimai	Es. 1. dgs. 1 a.	<i>ELV: gal į muziejų varom, tėveli?</i> (2;4)	<i>MAE: nu, piešiam abu saulutę.</i> (1;7)
	Liep. n. dgs. 1 a.	<i>MON: gal paukščiukus dėkime?</i> (2;8)	<i>MAM: skaičiuokim, Monika.</i> (2;1)

Nuorodomis į parengiamąsias sąlygas (angl. *references to preconditions*) adresantas prašo konstatuodamas arba kvestionuodamas vieną iš sąlygų: veiksmo galimybės, adresato noro ar veiksmo neakivaizdumo (Blum-Kulka, Olshtain 1984: 202; Hilbig 2010: 100–101). Tokie prašymai dažniausiai formuluojami klausimais ir būtent pasakymo intonacija šių prašymų tipą dažnai leidžia identifikuoti.

Skatinimais (angl. *hortatives*) adresantas prašo adresato, ką nors nuveikti drauge. Šie prašymai raiškos atžvilgiu artimi tiesioginiams, nes veiksmožodžio forma tiesiogiai išreiškia, kad prašomas atlikti veiksmas orientuotas į adresatą ir adresantą, tačiau nuo tiesioginių prašymų juos skiria kompleksiskumas (Argus 2016), plg., pavyzdžiui, *liepimai* orientuoti tik į adresatą, o *skatinimais* prašomas atlikti veiksmas apima abu pokalbio dalyvius. Šie prašymų tipai gali būti reiškiama tiek konstatuojamaisiais, tiek klausiamaisiais sakiniais. Pastarieji raiška panašūs į *nuorodas į parengiamąsias sąlygas*.

4 lentelė. Nekonvencionaliai netiesioginiai prašymai

Tipas	Lingvistinė raiška	Pavyzdžiai	
		Vaikas	Mama
Užuominos	–	<i>ELV: pisisiojau [= pisisiojau] as [= aš]. (= pakeisk sauskelnes)</i> (2;0)	<i>MAM: man nepatinka, kai mane muša. (= nesimušk)</i> (2;3)
Įspėjimai	Sąlygos sakiniai	–	<i>MAE: jeigu tu taip darai, aš tau neduosiu. (= taip nedaryk)</i> (1;9)

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

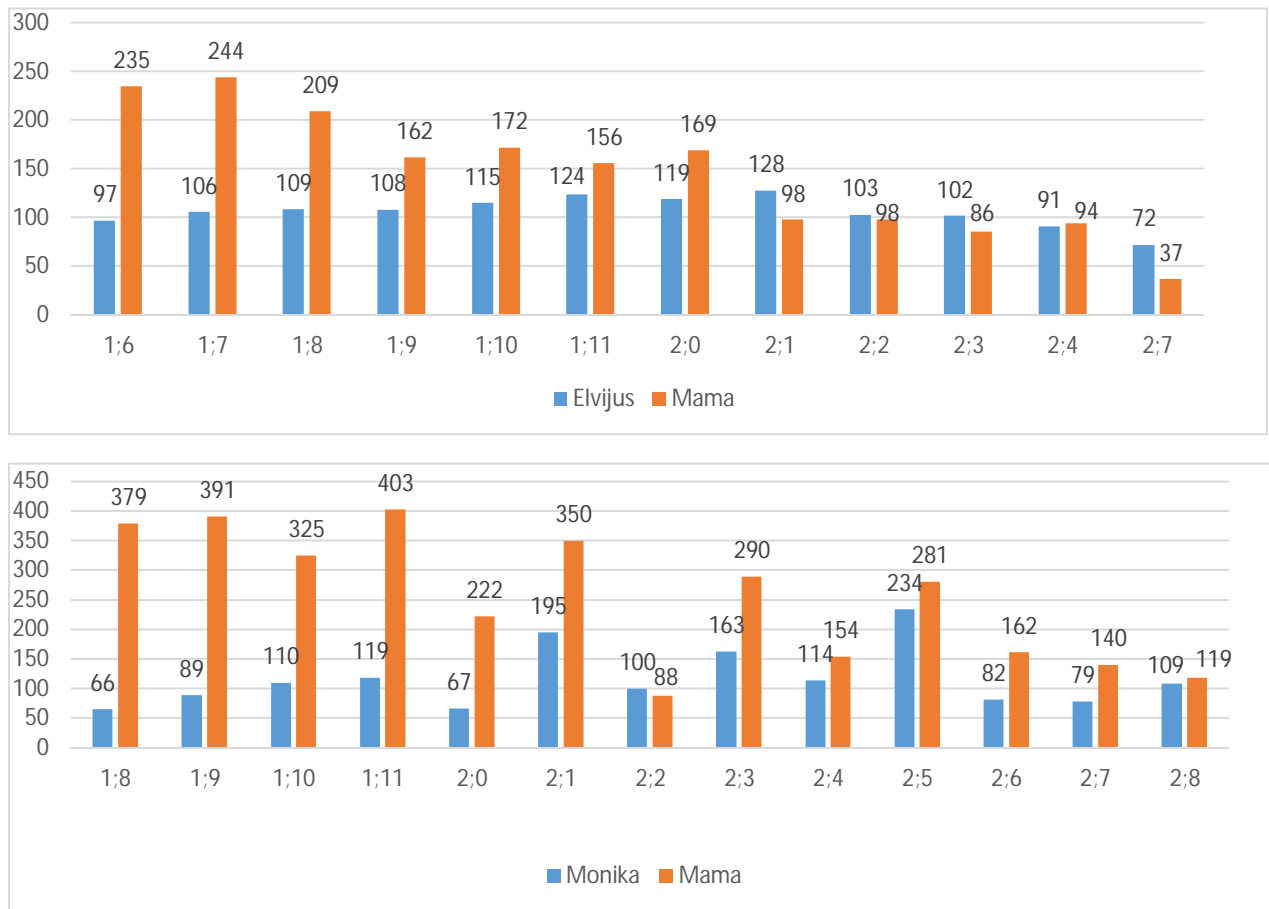
Užuominos (angl. *hints*) dažniausiai reiškiamos konstatuojamaisiais teiginiais, iš kurių lokucijos ilokucija paprastai neaiški, todėl prašymui identifikuoti reikia pasikliauti situacijos kontekstu. Produkuojant tokį prašymą, gali būti tik apie ką nors užsimenama, todėl prašymo ilokucinę aktą reikia implikuoti.

Ispėjimų (angl. *warnings*) ilokucija iš lokucijos taip pat neaiški, todėl šie prašymai artimi *užuominoms*. Sąlygos sakinio veiksmožodis prašymo kontekste įgyja priešingą reikšmę ir dažnai atlieka prašymo ko nors nedaryti funkciją, pvz.: *MAM: jeigu daužysi, tuoj tave nukelsiu* (= nedaužyk).

3. Vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų analizė

Per visą analizuotą laikotarpį Elvijus pavartojo 1274 įvairios raiškos prašymus, berniuko mama – 1760, Monika – 1527, mergaitės mama – 3304. Vaikiškoji kalba prašymais buvo gausesnė, ypač ankstyvuojų vaikų amžiaus periodu (žr. 1 pav.). Kaip matyti 1 paveiksle, prašymų kiekis kito priklausomai nuo vaikų amžiaus. Didžiausiais atotrūkis tarp vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų dažnumo buvo anksčiausiais analizuotais laikotarpiais: maždaug iki Elvijui suėjo 1;8, Monikai – 2;1. Vaikams ūgtelėjus, prašymų mažėjo, vaikai jų pradėjo vartoti daugiau už savo mamas. Tai galima paaiškinti tuo, kad ankstyvuojų laikotarpiu vaikams vis dar trūko kalbinės kompetencijos, todėl mamos dažnai pačios imdavosi iniciatyvos juos prakalbinti: prašydavo, kad jie ką nors pasakytų ar padarytų, prašymais siekdavo atkreipti vaikų dėmesį. Pasak autorių, pokalbyje geba dalyvauti ir keistis kalbėtojo / klausytojo vaidmenimis dvejų metų sulaukę vaikai, iki tol pokalbio iniciatorius yra suaugusysis (Savickienė 2005: 237; Balčiūnienė 2009: 9). Dėl to mamų prašymų dažnumą ankstyvuojų laikotarpiu ir būtų galima sieti su vaikų pokalbio įgūdžiais: kuo vaikas mažesnis, tuo daugiau prašymų jam adresuojama, nes taip norima jį prakalbinti. Galima manyti, kad ir mažėjantis prašymų dažnumo atotrūkis tarp vaikų ir vaikiškosios kalbos susijęs su vaikams augant gerėjančiomis kalbine ir komunikacine kompetencijomis.

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

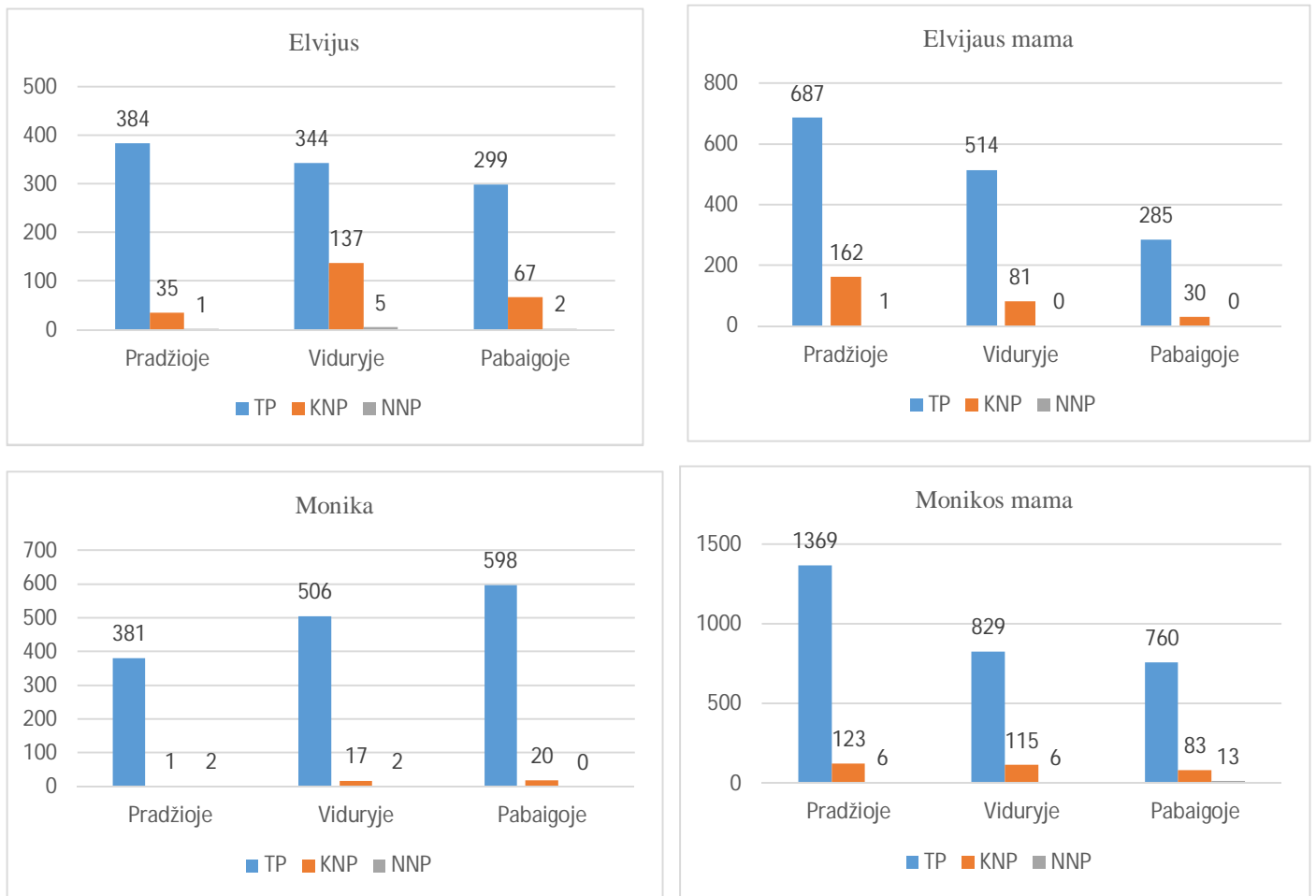
1 paveikslas. Vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų dažnumas skirtingais vaikų amžiaus laikotarpiais

Išanalizavus medžiagą nustatyta, kad tiek vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje visais analizuotais laikotarpiais vyravo tiesioginiai prašymai (TP) (žr. 2 pav.). Berniuko kalboje jie sudarė apie 80 proc. visų prašymų, dar daugiau jų fiksuota mergaitės kalboje – 97 proc. Mergaitės mama, kaip ir dukra, vartojo šiek tiek daugiau TP nei berniuko (atitinkamai 90 proc. ir 84 proc.). Rezultatai papildė kitų autorių (žr. Balčiūnienė 2009, Clark 2004: 574) išvadas, kad didžiausiu tiesiogiškumo laipsniu pasižymintys prašymai įsisavinami anksčiausiai. Tai galima sieti ne tik su TP gramatiniu paprastumu, bet ir jų dažnumu vaikiškojoje kalboje. Natūralu, kad, bendraudami su vaikais, formalių mandagumo žymiklių tėvai nesivargina vartoti. Be to, tokius rezultatus galėjo lemti ir sąmoningas ar neįsąmoningas jų siekis paprastinti kalbą.

Antri pagal dažnumą vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymai – konvencionaliai netiesioginiai (KNP). Daugiausia jų pastebėta berniuko ir jo mamos kalboje. Vaikai ir jų mamos nekonvencionaliai

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

netiesioginių prašymų (NNP) beveik nevartojo: tiek vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje jie sudarė mažiau nei 1 proc. visų pavartotų prašymų.

2 paveikslas. Vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų pasiskirstymas pagal tiesiogiškumo laipsnį analizuoto laikotarpio pradžioje, viduryje ir pabaigoje

Monika iki 1;10 vartojo tik TP. Mergaitei sulaukus 1;10, jos kalboje pastebėtas pirmasis KNP pavyzdys, o mėnesiu vėliau ir keletas NNP. Elvijaus kalboje jau anksčiausiu analizuotu laikotarpiu fiksuoti ne tik TP, bet ir KNP, o pirmasis NNP pavyzdys užfiksuotas, kai jam buvo 1;9. Iš rezultatų matyti, kad, lyginant su Monikos ar abiejų vaikų mamų prašymais, KNP gausa Elvijaus kalba išsiskyrė labiausiai, o tai, turint omenyje netiesioginių prašymų komplikotumą vaikams įsisavinti, stebina. Galima būtų manyti, kad nevienodą šių prašymų raidą galėjo lemti minėta skirtinga vaikų kalbos raida, tačiau šiuo atveju veikiausiai didesnę įtaką padarė vaikiškoji kalba. Berniukui ypač būdingas ir ankstyviausiu analizuotu jo amžiaus laikotarpiu fiksuotas tik vienas iš KNP tipų – *skatinimai*, prašymai dažnai reikšti esamojo laiko daugiskaitos 1-uojų asmeniu (pvz., *einame, valgome*). Tokia raiška berniuko kalboje neatsitiktinė, nes šios raiškos prašymus dažnai vartojo ir jo mama. Galima teigti, kad tokia prašymų raiška – būdinga berniuko ir jo mamos kalbos ypatybė.

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

Veikiausiai pokalbių įrašymo metu vaikas ir mama dažnai ką nors veidavo drauge, kartu žaisdavo, užsiimdavo ta pačia veikla, taigi ir prašomas atlikti veiksmas apimdavo abu pokalbio dalyvius. Daug šių prašymų berniuko mama vartojo ankstyvuojų jo amžiaus laikotarpiu, taip siūlė sūnui veiklą, ką jie abu galėtų nuveikti drauge, t. y. dažnai būdavo pokalbio ir tam tikros veiklos iniciatorė. Ūgtelėjęs Elvijus pats dažnai perimdavo šį vaidmenį, dėl to *skatinimų* pradėjo vartoti daugiau už mamą. Tuo veikiausiai galima paaiškinti ir KNP mažėjimą berniuko mamos kalboje jam augant.

Įdomu yra tai, kad daugiausiai netiesioginių prašymų berniuko kalboje užfiksuota ne tirtu laikotarpio pabaigoje, o viduryje. Tiesa, ir vėl prisimintina, kad didžiąsą šių prašymų dalį sudarė esamojo laiko daugiskaitos 1-ojo asmens raiška. Kodėl tokių prašymų gausiausia būtent šiuo metu, sudėtinga paaiškinti. Kitų išskirtinių tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymo pokyčių, priklausomų nuo vaikų amžiaus, nepastebėta. Paminėtina tik tai, kad mergaitės mamos kalboje, dukrai augant, KNP mažėjo nežymiai, tirtu laikotarpio pabaigoje užfiksuota kiek daugiau NNP. Mergaitė tik vyresniame amžiuje pradėjo vartoti kiek daugiau netiesioginių prašymų.

Toliau vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymai detaliau analizuojami pagal prašymų tipus. Analizė pradedama nuo dažniausių ir anksčiausiai įsisavinamų tiesioginių prašymų, vėliau pereinama prie retesnių netiesioginių.

3. 1. Tiesioginiai prašymai

Pats dažniausias vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų tipas – *liepimai*. Šio tipo prašymai vartoti visais analizuotais vaikų amžiaus laikotarpiais. Ankstyviausiu analizuotu periodu Monika vartojo vien tik *liepimus*, taigi galima teigti, kad mergaitė juos įsisavino anksčiausiai, kitaip nei Elvijus, kuris, jau būdamas 1;6, be *liepimų*, vartojo *skatinimus*, sykį konstatavo norą.

Ankstyviausiais analizuotais laikotarpiais vaikai dažnai mamų ko nors prašydavo konstatuodami norimo objekto pavadinimą. Dažniau nei vėlesniais laikotarpiais pastebėta ir prieveiksmio *dar* raiška. Tokius vienažodžius vaikų pasakymus mamos lengvai identifikuodavo kaip prašymus ką nors paduoti ar padaryti, pvz.:

- (1) *ELV: abata [= arbata]!*
MAE: nori arbatos?
MAE: tuoj eisim arbatos. (1;6)

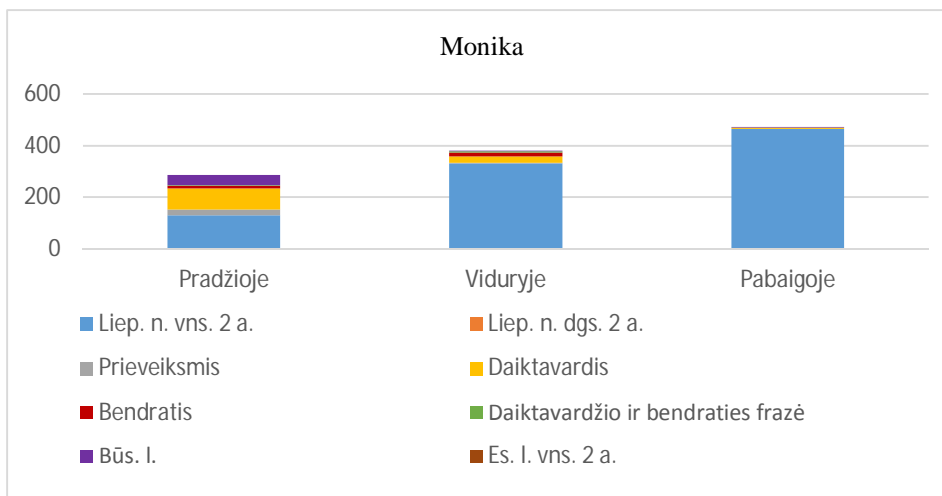
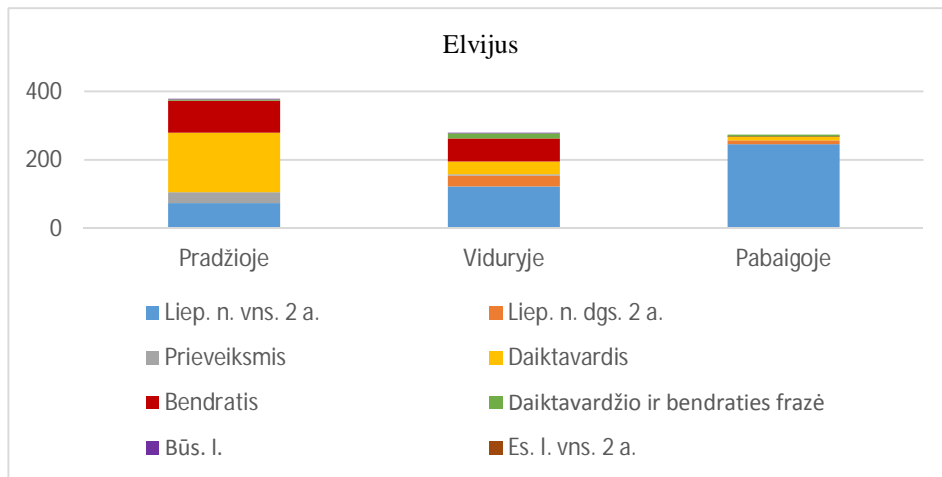
Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

(2) *MON: da [= dar].*

MAM: dar paduoti?

MAM: prašau. (1;8)

Vaikų kalboje objekto pavadinimais reiškiamų prašymų dažnumas koreliavo su vaikų amžiumi: ankstesniu jų amžiaus laikotarpiu, siekiant ko nors paprašyti, daiktavardžiai vartoti dažniau, nei vaikams ūgtelėjus (žr. 3 pav.).

3 paveikslas. Vaikų *liepimų* raiškos pasiskirstymas analizuoto laikotarpio pradžioje, viduryje ir pabaigoje

Tirto laikotarpio pradžioje didžiąją berniuko prašymų raiškos dalį sudarė daiktavardžiai, ši prašymų raiška šiuo metu buvo dažna ir mergaitės kalboje. Laikotarpio pradžioje fiksuota ir bendraties bei prieveiksmio *dar* raiška, būsimojo laiko konstrukcijos (mergaitės kalboje), keletas kitokios *liepimų* lingvistinės raiškos. Tirto laikotarpio pabaigoje abiejų vaikų kalboje *liepimų* raiška pakito. Iš lentelės duomenų matyti, kaip laikui bėgant vaikų kalboje prašymams reikšti pradėjo vyrauti liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens raiška. Liepimų raiškos kaita vaikams augant rodo skirtingus prašymų įsisavinimo etapus. Akivaizdu, kad daiktavardžiais, bendratimi ir kita

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

retesne minėta *liepimų* lingvistine raiška prašymus būdinga reikšti tik ankstyvuojų vaikų amžiaus laikotarpiu.

Liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens raiška fiksuota jau anksčiausiais vaikų amžiaus laikotarpiais, taigi drauge su minėtais daiktavardžiais arrieveiksmiais reiškiamais vienažodžiais prašymais sudaro pirmųjų vaikų prašymų pagrindą ir yra įsisavinama anksčiausiai. Pažymėtina, kad kitos lietuvių mergaitės veiksmožodžio įsisavinimą tyręs Wojcik (2000: 37) taip pat pabrėžė, kad liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens formą mergaitė įsisavino vieną pirmųjų. Taigi šie rezultatai papildė veiksmožodžio įsisavinimo tyrimo rezultatus, kad lietuvių vaikai šią raišką įsisavina anksti. Pirmieji lietuvių vaikų prašymai raiška panašūs ir į įvardytus užsienio autorių (žr. Ervin-Tripp 1977: 178; Argus 2016; Stephany, Voeikova 2015).

Tiek vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje didžiausią visų prašymų, pavartotų per visą analizuotą laikotarpį, dalį sudarė liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens raiška: Elvijaus kalboje – apie 35 proc., jo mamos – 79 proc., Monikos – 61 proc., jos mamos – 84 proc. Taigi liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens konstrukcijos yra įprasčiausias būdas ko nors paprašyti tiek lietuvių vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje. Gauti rezultatai sutapo ir su kitų autorių išvalgomis apie šios nuosakos dažnumą vaikų ir vaikiškojoje kalboje (žr. Aikhenvald 2008, 2010). Berniuko kalboje šia nuosaka reikštų prašymų pastebėta beveik dvigubai mažiau nei mergaitės kalboje. Tą galima sieti su jau minėtomis individualiomis kalbos ypatybėmis, polinkiu prašymus reikšti esamojo laiko daugiskaitos 1-uoju asmeniu. Tai galėjo lemti ir mažesnę reikiamybę į adresatą kreiptis liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens konstrukcijomis.

Vaikiškoje kalboje fiksuota žymiai daugiau liepiamąja nuosaka reiškiamų prašymų nei vaikų kalboje. Galima teigti, kad, vartodamos *liepimus*, mamos pasitelkė vien tik liepiamosios nuosakos 2-ojo asmens formą, kita *liepimų* raiška buvo pavienė arba apskritai nevartota. Vaikų kalboje vyravo įvairesnė *liepimų* raiška, nes vaikai dažnai vartojo jau minėtus vienažodžius objekto pavadinimais reiškiamus prašymus ir ne tokią natūralią, suaugusiųjų kalboje stilistiškai žymėtą prašymų raišką – prašymo griežtumą / įsakumą implikuojančią bendratį ar būsimąjo laiko vienaskaitos 2-ąjį asmenį, pvz.:

- (3) *ELV: doti [= duoti]. (1;9)*
- (4) *ELV: vasyt [= valgyti]. (1;8)*
- (5) *ELV: sėdēt. (1;6)*
- (6) *ELV: dosi [= duosi]. (1;9)*

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

- (7) *MON: geti [= gerti]. (1;11)*
- (8) *MON: duoši [= duosi]. (1;9)*
- (9) *MON: duosi tušinuką. (1;11)*
- (10) *MON: adajysi [= atidarysi], mamyte. (1;11)*

Bendratimi reiškiami prašymai vaikų kalboje taip pat fiksuoti vieni pirmųjų. Nors berniukas bendratį vartojo palyginti dažnai (sudarė apie 13 proc. visų prašymų), o mergaitė prašymus bendratimi reiškė retai (sudarė apie 2 proc. visų prašymų), abu vaikai tokią prašymų raišką, kaip minėta, vartojo tik pirmoje jų analizuoto laikotarpio pusėje. Tokią vaikų bendraties raiškos dažnumo kaitą galima sieti su vaikiškąja kalba. Nepaisant to, kad bendratimi reikšti prašymus vaikiškajai kalbai nebūdinga (pastebėti tik trys tokie Monikos mamos prašymai), kaip pažymi ir Wojcik (2000: 41), bendratis vaikiškojoje kalboje vartojama dažnai. Vis dėlto šios konstrukcijos veikiausiai dažnesnės kituose šnekos aktuose, pvz., kai teirujamasi, ar vaikas ko nors nori:

- (11) *MAM: Monika, nori gerti? (1;8)*
- (12) *MAE: nori gulti? (1;6)*
- (13) *MAM: Monika, o tu nori savo vaistukų išgerti, gersi vaistukų? (1;11)*

Kadangi vaikai bendraties ar būsimąjo laiko vienaskaitos 2-ojo asmens formas girdėdavo dažnai, ir patys pradėjo atkartoti iš vaikiškosios kalbos girdimus veiksmažodžius, dažnai taip suaugusiuosius informuodami apie savo fiziologinius poreikius (pvz., *gerti, valgyti, gersi*). Dėl to vaikų kalboje bendratimi ar būsimąjo laiko vienaskaitos 2-uoju asmeniu reiškiamų prašymų nereikėtų sieti su siekiu į adresatą kreiptis įsakmiai. Tokia prašymų raiška vaikų kalboje atsirado atkartojant vaikiškojoje kalboje girdimas konstrukcijas, ankstyvuojų amžiaus laikotarpiu vaikai dažnai paprastino ir trumpino jas praleisdami modalinį veiksmažodį. Tokią raišką vaikai susiejo su prašymo funkcija, t. y. šią raišką vartojo ne tik atsakyti į mamų užduotus klausimus, bet ir savarankiškai ko nors paprašyti. Mamos tokius neatkartotus vaikų pasakymus taip pat suvokdavo kaip prašymus. Ilgainiui, absorbuodami vaikiškąją kalbą, vaikai dažniau pradėjo vartoti įprastesnes, vaikiškojoje kalboje dažnesnes prašymų raiškos formas, t. y. liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens konstrukcijas.

Prašymai, kurių pagrindą sudarė liepiamoji nuosaka, skirtingais amžiaus laikotarpiais pasižymėjo skirtingomis pasakymo struktūros ypatybėmis. Galima skirti kelias pagrindines liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens raiškos grupes:

Vienažodžius pasakymus, pvz.:

- (14) *ELV: padok [= paduok]. (1;6)*
- (15) *MON: šiš [= sėsk]. (1;8)*

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

*Stabilias frazes*⁷, pvz.:

(16) *MON: eik i [= iš] šia [= čia]. (1;9)*

(17) *MON: bėk i [= iš] šia [= čia]. (1;9)*

Liepiamosios nuosakos ir daiktavardžio frazes, pvz.:

(18) *ELV: ziūrėk [= žiūrėk] į notaką [= nuotrauką]. (2;0)*

(19) *MON: jeję [= lele] laikyk. (1;10)*

Liepiamosios nuosakos ir kreipinio frazes, pvz.:

(20) *ELV: mama, tetik [= statyk]. (1;9)*

(21) *MON: išimk, mama. (1;10)*

Liepiamosios nuosakos, daiktavardžio ir kreipinio frazes, pvz.:

(22) *ELV: mamyte, pasiimk masiną [= mašiną]. (2;1)*

(23) *MON: tėveli, džinsus mauk. (2;1)*

Sudėtinių sakinių konstrukcijas, pvz.:

(24) *ELV: paziūrėk [= pažiūrėk], kaip aš atsijaciau [= išstačiau]. (2;1)*

(25) *ELV: negaliu amauti [= apmauti], teti [= tėti], amauk [= apmauk] sepetę [= šlepetę], ką mama. (2;1)*

(26) *ELV: as [= aš] ziūrėsiu [= žiūrėsiu] Makiną [= Mcqueen], o tu lipk va cia [= čia] gulėti. (2;2)*

(27) *MON: pažiūrėk [= pažiūrėk], kaip pavagyšim [= pavalgysim], lele. (2;1)*

Anksčiausiais analizuotais laikotarpiais vaikų kalboje fiksuoti tik vienažodžiai liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-uoju asmeniu reiškiami prašymai, mergaitės kalboje anksti fiksuota ir stabilių frazių raiška. Vėliau liepiamąja nuosaka reiškiamų prašymų raiška struktūros atžvilgiu sudėtingėjo. Būdami 1;10–2;1, vaikai jau vartojo ir liepiamosios nuosakos, daiktavardžio bei kreipinio frazes, nuo 2;1 pastebėta ir sudėtinių sakinių raiška.

Abu vaikai išsiskyrė tik jų kalbai būdingomis *liepimų* raiškomis, nors šios visų jų prašymų kontekste vartotos rečiau (abiejų vaikų kalboje sudarė apie 3 proc. visų prašymų). Elvijus nuo 1;10 prašymus reiškė liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-uoju asmeniu (Monika tokių prašymų nevartojo), o Monika nuo 1;9 – būsimąjo laiko vienaskaitos 2-uoju asmeniu (Elvijus pavartojo tik keletą tokių prašymų), pvz.:

(28) *ELV: pažiūrėkit [= pažiūrėkite]. (1;10)*

(29) *MON: tabį paduosi. (2;0)*

Jau minėta, kad būsimąjo laiko konstrukcijomis suaugusiųjų kalboje gali būti įsakoma, ką adresatas turi padaryti, tačiau vaikai tokiais prašymais nesiekė kreiptis įsakmiai. Liepiamosios nuosakos

⁷ Dažnai kartoti pasakymai, kurių leksinė struktūra nekito.

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

daugiskaitos raiška, kai kreipiamasi į vieną asmenį, laikoma mandagia raiška, tokiems prašymams produkuoti svarbus socialinis kontekstas. Iš konteksto ne visada buvo aišku, ar liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-uju asmeniu berniukas kreipiasi į vieną ar į kelis asmenis. Vis dėlto pavyko užfiksuoti, kai Elvijus šia raiška kreipiasi ir tikrai į mamą, pvz.:

(30) *ELV: mama, nu duokite ir as [= aš] eisiu.* (2;4)

(31) *ELV: mama, lipkit.* (2;0)

Galima būtų manyti, kad vartodamas daugiskaitos formą, Elvijus į mamą siekė kreiptis mandagiai, o tai reikštų, kad pragmatinė kompetencija jau susiformavo. Vis dėlto, kreipdamasis į mamą, berniukas tuo pat metu vartojo tiek liepiamosios nuosakos vienaskaitos, tiek daugiskaitos 2-ojo asmens formas, tačiau dažniau buvo vartojama vienaskaitos forma. Panašu, kad vaikas tarp šių formų tam tikru metu tiesiog painiojosi. Tai, kad berniuko kalboje užfiksuota ši ankstyvame vaikų amžiuje nebūdinga prašymų raiška, veikiausiai galima būtų manyti, kad vaikas dažnai atsiduria aplinkoje, kurioje bendrauja nevienodo socialinio statuso suaugusieji, girdi ir įsisavina jų kalboje fiksuojamas veiksmoždžio formas, tačiau socialinėms situacijoms, kurių metu šios formos vartojamos, suprasti prireikia daugiau laiko. Vis dėlto tam tikras komunikacinės kompetencijos užuomazgas rodo pavyzdys, kai Elvijus liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-ąją asmenį vartojo žaisdamas, įsijausdamas į tam tikrą vaidmenį:

(32) *ELV: dijektojai [= direktoriai].*

ELV: noju [= noriu] vieną patą [= paštą] atidoti [= atiduoti], vieną laiką [= laišką] noju [= noriu].

ELV: imkite.

ELV: tėveli, tau laikas [= laiškas], tau laikas [= laiškas]. (2;4)

Pateiktame pavyzdyje vaikas įsivaizduoja besikreipiąs į direktorių. Kaip pažymi Clark (2003: 333), vaikai, dažnai girdėdami suaugusiųjų kalbą ar lankydamiesi pas tam tikrus socialinius vaidmenis atliekančius asmenis ir apsilankymų metu girdėdami specifines konstrukcijas, jas įsisavina ir žaidimo metu, imituodami vaidmenis, vartoja tai situacijai tinkamas konstrukcijas. Galima manyti, kad 2;4 amžiaus Elvijus pateiktame pavyzdyje įsivaizduoja, kad kreipiasi į socialiai nelygiavertį pašnekovą, todėl ir pavartoja liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-ąją asmenį. Vis dėlto norint tvirtinti, kad šiuo amžiaus laikotarpiu berniukas jau paiso socialinių kategorijų, reikėtų daugiau panašaus pobūdžio pavyzdžių. Daugiau jų tiriamojoje medžiagoje užfiksuoti nepavyko.

Minėtosios vaikams būdingos konstrukcijos vaikiškojoje kalboje buvo tik pavienės arba apskritai nevertotos, todėl būtų galima kelti klausimą, kodėl vaikai vartojo minėtas konstrukcijas, jeigu jos itin retos vaikiškojoje kalboje. Tai parodo, kad įrašuose užfiksuojama ne viskas ir vaikai mokosi

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

komunikacinės kompetencijos ne tik bendraudami su tėvais, bet ir stebėdami aplinką, kaip tėvai ir kiti jų aplinkiniai bendrauja tarpusavyje.

Tyrimo duomenimis, netrukus po *liepimų* įsisavinti *noro / reikiamybės konstatavimai*. Tai buvo antri pagal dažnumą mergaitės prašymų tipai, tretis – berniuko. Pirmasis šio tipo prašymas berniuko kalboje pastebėtas, kai jam buvo 1;6, Monikos – 1;9. Vis dėlto šiuo metu tokia prašymų raiška buvo tik pavienė, daugiau šių prašymų vartota tik vėliau. Vaikiškoje kalboje *noro / reikiamybės konstatavimai* buvo reti. Galima teigti, kad šis prašymų tipas išskirtinai būdingas vaikų kalbai.

Noro / reikiamybės konstatavimai pasižymėjo skirtingomis raiškos ypatybėmis ir struktūra. Į tai atsižvelgiant juos galima skirstyti į šias pagrindines grupes:

Vienažodžius pasakymus, pvz.:

(33) *ELV: nuoji [= nori]. (1;8)*

(34) *MON: jeika [= reikia]. (1;10)*

Modalinio veiksmažodžio norėti / reikėti ir daiktavardžio / prieveiksmio / veiksmažodžio frazės, pvz.:

(35) *MON: dal [= dar] nioliu [= noriu]. (1;10)*

(36) *ELV: noju [= noriu] valgyti. (1;11)*

(37) *ELV: abatyтės [= arbatytės] jeikia [= reikia]. (2;0)*

Tariamiosios nuosakos konstrukcijos, pvz.:

(38) *ELV: nojėčiau [= norėčiau] abatyтės [= arbatytės]. (1;11)*

Iš pradžių fiksuota vienažodė *noro* konstatavimo raiška, kiek vėliau vartotos ir frazės su minėtais modaliniais veiksmažodžiais, tariamosios nuosakos konstrukcijos. Pastarosios fiksuotos tik berniuko kalboje. Tariamosios nuosakos įsisavinimas – svarbus mandagesnių prašymų formulavimo rodiklis. Toks prašymas rodo komunikacinę kompetenciją, yra neįsakmus, atsargesnis, švelnesnis, mandagesnis, suvokiama, kad pašnekovas prašymu gali būti apsunkinamas. Iš pavyzdžių galima būtų manyti, kad 1;11 amžiaus Elvijus geba varijuoti modalinėmis reikšmėmis, nors šiuo atveju veikiausiai įsisavinta tik vaikiškojoje kalboje girdima prašymo raiška (išmokta formulė, vienas iš būdų kaip ko nors paprašyti), o jos atliekama modalinė funkcija vis dar nesuvokiama.

Kiti tiesioginiai prašymai, *eksplicitiniai performatyvai*, tiek vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje buvo reti, o tai galima sieti su artimai aplinkai nebūdingu jų formalumu bei apskritai bet kokių eksplicitinių performatyvų nenatūralumu šnekamojoje kalboje. Vis dėlto veiksmažodis *prašyti* ir

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

jaustukas *prašom* atlieka ne tik performatyviają funkciją (jais tiesiogiai įvardijamas atliekamas šnekos aktas), bet yra ir neatsiejama kalbos etiketo dalis, todėl vaikus išauklėti siekiantys suaugusieji juos moko ir formaliosios kalbos, mandagumo taisyklių. Tą atskleidžia ir natūraliame pokalbyje užfiksuoti pavyzdžiai, kai mama vaikui pasako, kad konkrečioje situacijoje reikia pasakyti *prašom* ar *prašau*:

(39) *MAM: sakyk, prašom.* (1;11)

(40) *MAM: sakyk, prašau.* (1;11)

Ši konvencionali mandagumo raiška abiejų vaikų kalboje pastebėta anksti, jiems buvo 1;10. Vis dėlto jie vartoti retai – abu vaikai per visą analizuotą laikotarpį pavartojo tik po kelis tokios raiškos prašymus:

(41) *ELV: pašom [= prašom] sėtis [= sėtis].* (1;10)

(42) *ELV: imk, pašau [= prašau].* (2;3)

(43) *ELV: pašom [= prašom] nuimti detalę vieną.* (2;4)

(44) *MON: pašom [= prašom], pašom [= prašom].* (1;10)

(45) *MON: pašau [= prašau] palaikyti.* (2;1)

(46) *MON: pašau [= prašau] ašegėti [: užsegėti].* (2;1)

Tai, kad tokia mandagumo priemonė, kaip žodis *prašau*, pradedamas vartoti anksti, atskleidžia ir kiti autoriai (Nippold *et al.* 1982). Nors teigiama, kad vaikams augant mandagumo žymiklių jų kalboje daugėja ir jie įvairėja, šiame darbe, priklausomai nuo vyresnio vaikų amžiaus, daugiau eksplcitinių performatyvų nepastebėta. Be to, neužfiksuota, kad jų analizuotas amžius turėtų žymios įtakos tokios mandagumo raiškos, kaip klausimais reiškiamų netiesioginių prašymų, dažnumui (apie tai plačiau rašoma vėliau). Tokius šio darbo rezultatus galėjo lemti per maža darbo medžiagos apimtis: analizuotas tik maždaug vienu metų vaikų amžiaus laikotarpis, per kurį, nors ir pastebimos komunikacinės kompetencijos užuomazgos, mandagumo raida vis dar nežymi.

Paskutinis tiesioginių prašymų tipas, leksema *negalima* reiškiami **draudimai**, buvo būdingi tik vaikiškajai kalbai. Vaikų kalboje pastebėtas tik vienas šios raiškos pavyzdys, kai Elvijus siekė sustabdyti mamos elgesį:

(47) *ELV: cia [= čia] negalima.*

MAE: supratau, netepsiu rankytės. (2;2)

Mamos tokius draudimus vartodavo siekdamos sustabdyti vaikų nepriimtina elgesį ir kartu priminti, kaip konkrečioje situacijoje, paisant socialinių normų, nederėtų elgtis, pvz.:

(48) *MAE: Elvijau, negražu taip, negalima.* (= taip nedaryk) (1;9)

(49) *MAE: Knygutėse negalima piešti.* (= nepiešk) (1;7)

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

Dažniausiai prašymas ko nors nedaryti pirmiausia išreikštas liepiamosios nuosakos neiginiu, o, vaikui nepaklusus, nepriimtina jo elgesį bandyta sustabdyti ir leksemos *negalima* raiška, taip tikintis, kad vaikas leksemos reikšmę supranta, todėl į mamos prašymus sureaguos greičiau, pvz.:

- (50) *MAM: ai, Monika, nemušk mamytės.*
MAM: Monika, negalima.
MAM: Monika, mamytės mušti negalima. (1;8)
- (51) *MAM: oi, neliesk, Monika.*
MAM: neliesk lempos.
MAM: tu žinai, kad negalima. (1;8)

Tokius draudimus, nors ir ne itin gausiai, mamos vartojo beveik visais analizuotais vaikų amžiaus laikotarpiais.

3. 2. Konvencionaliai netiesioginiai prašymai

Antri pagal dažnumą berniuko ir jo mamos prašymų tipai buvo *skatinimai*. Berniuko kalboje šie prašymai pirmą kartą pastebėti, kai jam buvo 1;6, mergaitės – kai jai buvo 2;0. Tiek Elvijus, tiek abi mamos daugiau ar mažiau šių prašymų vartojo visais analizuotais laikotarpiais, Monika *skatinimus* vartojo retai.

Iki 1;11 Elvijaus *skatinimai* buvo vienažodžiai, vėliau pradėtos vartoti ir ilgesnės šio prašymų tipų konstrukcijos: įvardijamas ne tik siūlomas veiksmas, bet ir objektas, pvz.:

- (52) *ELV: kaitom [= skaitome] cia [= čia] kygelę [= knygelę]. (2;0)*

Kai Elvijui buvo 1;11 ir jam augant, berniuko kalboje fiksuota ir episteminio modalumo raiška – abejojamosios, klausiamosios dalelytės *gal* vartosena, implikuojanti atsargesnį, nuolankesnį prašymą. Tokie *skatinimai*, kaip ir kiti šio tipo prašymai be modalumo žymiklių, galėjo būti reiškiami tiek teiginio, tiek klausimo forma, plg.:

- (53) *ELV: ga [= gal] muzikos įjungiam [= įjungiame]. (1;11)*
 (54) *ELV: manau, gal keliamės, mama. (2;4)*
 (55) *ELV: gal į muziejų varom [= varome], tėveli? (2;4)*
 (56) *ELV: gal vaziojam [= važiuojame], kausyk [= klausyk], į muziejų? (2;4)*

Klausiamąją dalelytę pavartojo ir Monika:

- (57) *MON: gal paukščiukus dėkime? (2;8)*

Svarbu pažymėti skirtumą tarp teiginiu ir klausimu išreikšto *skatinimo*, nes klausimo raiška veikiau implikuoja atsargesnio siūlymo adresatui semą, t. y. toks prašymas yra atsargesnis ir nuolankesnis

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

nei išreikštas teiginiu. Kaip matyti iš pavyzdžių, Elvijus tokius mandagesnius *skatinimus* vartojo, kai jam buvo 2;4, Monika – keturiais mėnesiais vėliau.

Kitą KNP tipą, *nuorodas į parengiamąsias sąlygas*, berniukas pradėjo vartoti vėliau nei jau aptartus TP ar konvencionaliai netiesioginius *skatinimus*, pirmasis toks pavyzdys mergaitės kalboje pastebėtas kiek anksčiau. Pirmieji pavieniai šio prašymų tipo raiškos pavyzdžiai Elvijaus kalboje pastebėti, kai jam buvo 1;11, mergaitės – 1;10, pvz.:

(58) *ELV: ga [= gal] nuliupsi [= nulupsi]? (1;11)*

(59) *MON: ajo [= alio] duosi? (1;10)*

Vaikai dažniausiai buvo linkę konstatuoti / kvestionuoti veiksmo galimybės sąlygą. Šią prašymų raišką pagal tai, į kurį pokalbio dalyvį yra orientuotas prašyme išreikštas veiksmas, galima skirstyti į du tipus:

Orientuota į adresanto veiksmą:

(60) *ELV: galiu pajagauti [= paragauti]? (2;1)*

(61) *ELV: gal galėsiu pazaisti [= pažaišti] su tavim [= tavimi], ar ką nors, mamyte? (2;7)*

(62) *ELV: nu gal galėčiau [= galėčiau] nusikinti [= nusiskinti] Čipolino? (2;7)*

(63) *MON: galima šitą visą imti? (2;8)*

Orientuota į adresato veiksmą:

(64) *MON: gal gali kitą? (2;8)*

Pirmuoju atveju tiesioginės ir tariamosios nuosakos vienaskaitos 1-ojo asmens ar bevardės giminės konstrukcijomis adresato prašoma leidimo atlikti tam tikrą veiksmą, norima, kad adresatas šiam neprieštarautų. Antruoju – veiksmožodžio vienaskaitos 2-ojo asmens konstrukcija adresato mandagiai paprašoma, kad ką nors padarytų būtent jis. Vaikai dažniau prašydavo leidimo ką nors padaryti, priešingai nei jų mamos. Elvijaus mama vartojo tik į adresato veiksmą orientuotus tokio tipo prašymus, Monikos mama pastaruosius taip pat vartojo šiek tiek dažniau.

Abi mamos dažniau nei kitas konstatuodavo / kvestionuodavo veiksmo neakivaizdumo sąlygą, pvz.:

(65) *MAE: pagelbėsi mamytei nunešt daiktus, Elvijukai? (1;11)*

(66) *MAM: gal tu, Monika, mums ką nors pagrosi, padainuosi? (2;1)*

O tiek vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje rečiausiai fiksuota adresato noro sąlyga, pvz.:

(67) *MAM: ar nori man padėti? (2;1)*

(68) *MAE: nenorėtum tu jau eiti miegelio, ką? (1;10)*

(69) *MON: gal noji [= nori] čia eiti? (2;2)*

(70) *ELV: ga [= gal] noji [= nori] palenkyniauti su tajimi [= tavimi]? (2;1)*

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

Nuorodos į parengiamąsias sąlygas vaikai vartojo retai. Per visus analizuotus laikotarpius Elvijaus kalboje užfiksuota 14 šios prašymų raiškos pavyzdžių, Monikos – 8. Kadangi tokių prašymų vartota nedaug, galima teigti, kad analizuotu vaikų amžiaus laikotarpiu fiksuojamos šių netiesioginių, su mandagumu siejamų prašymų įsisavinimo užuomazgos ir jos pastebimos anksti. Kiek daugiau šių prašymų vartojo mergaitės mama (135 raiškos pavyzdžiai) nei berniuko (22). Nors šių prašymų palyginti nedaug vartojo ir mamos, užfiksuota, kad KNP svarba vaikams įsisavinti suvokiama. Vaikas komplimentu gali būti skatinamas vartoti šiuos prašymus kaip ir jau aptartus mandagumą žyminčius *explicitinius performatyvus*, pvz.:

(71) *MON: galėtum atvežti šokolado?*

MAM: gražus prašymas.

MAM: ar galėtum atvežti šokolado. (2;6)

Komplimentu vaikas yra mokomas tokius prašymus vartoti ir toliau.

3. 3. Nekonvencionaliai netiesioginiai prašymai

Vienas rečiausių tiek vaikų, tiek vaikiškosios kalbos prašymų tipų buvo *užuominos*. Per visą analizuotą laikotarpį Elvijus pavartojo 8 tokios raiškos prašymus, Monika – 4, jos mama – 12, berniuko mamos kalboje *užuominų* nepastebėta.

Beveik visos vaikų užuominos buvo susijusios su tuo, kad jau laikas jiems keisti sauskelnes. Vaikas konstatuodavo prašymą implikuojančią problemą, o mama išreiškiamą implikaciją suprasdavo ir netrukus vaiko prašymą įvykdydavo, pvz.:

(72) *ELV: pisikakine [= prisikakinęs].*

MAE: tikrai?

MAE: tai reikia praustis, taip?

ELV: ahaha! (2;0)

Pirmą kartą toks nekonvencionaliai netiesioginis prašymas berniuko kalboje fiksuotas, kai jam buvo 1;9, mergaitės – 1;11. Tai, kad užuominas vaikai produkuoja anksti, atskleidžia ir kitų autorių tyrimai. Vis dėlto, kaip pažymima, šiuo amžiaus laikotarpiu vis dar nesuvokiama, kad taip produkuojamas prašymas (Ogiermann 2015). Nors, tyrimų duomenimis, jau dvejų metų vaikai produkuoja netiesioginius prašymus, pabrėžiama, kad tikrasis šios raiškos įsisavinimas ir supratimas pradedamas fiksuoti trejų metų sulaukusiems vaikams ir vystosi bent jau iki aštuonerių metų (De Mulder 2015: 972–973). Taigi remiantis šiais keliais užfiksuotais nekonvencionaliai

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

netiesioginių prašymų pavyzdžiais vis dar negalima teigti, kad ši netiesioginė prašymų raiška tokiu amžiaus laikotarpiu jau yra įsisavinta.

Užuominos vaikų kalboje anksti pastebimos veikiausiai dėl rutinos: pavyzdžiui, vaikui pridarius į sauskelnes, mamos konstatuoja, ką vaikas padarė, ir netrukus sauskelnes pakeičia. Taigi ir vaikai supranta, kad konstatavus tam tikrą faktą, sauskelnes mama pakeis. Tą pabrėžia ir kiti autoriai ir teigia, kad dažnai kartojamos ir stereotipiniame kontekste vartojamos užuominos tampa konvencionaliomis (Gordon, Ervin-Tripp 1984: 305). Taip natūraliai vaikai mokomi netiesioginių prašymų, nors apskritai, kaip jau minėta, mamų kalboje veikiausiai dėl manymo, kad tokio tipo prašymų vaikai dar gali nesuprasti, jų nebuvo arba buvo mažai, pvz.:

(73) *MAM: Moniuk, aš labai bijau, kai tu šitaip ant kraštelio sėdi. (= nesėdėk) (2;7)*

Dėl minėtos priežasties užuomina išreikštas prašymas galėjo būti netrukus reformuluojamas ir kitaip, pvz.:

(74) *MAM: Monika, šaltoka, sakyčiau. (= apsirenk)*

MAM: rengtis reikia.

MAM: rengiamės? (2;1)

Užuominų kiekis labai nekito priklausomai nuo vaikų amžiaus, o ir vaikų kalba su amžiumi netapo labiau netiesioginė. Taigi galima teigti, kad apie netiesioginius elementus vaikų kalboje analizuotu jų amžiaus laikotarpiu kalbėti dar per anksti, nes, nors nekonvencionaliai netiesioginės raiškos užuomazgų vaikų kalboje jau ir yra, veikiausiai jų funkcija dar nesuvokiama.

Paskutinis tyrime analizuotas prašymų tipas, *įspėjimai*, dar retesni ir fiksuoti tik vaikiškojoje kalboje ir tik keletą kartų. *Įspėjimus*, panašiai kaip ir kitus vaikiškajai kalbai būdingus prašymus, *draudimus*, mamos dažniausiai vartojo norėdamos sustabdyti vaikų nepriimtina veiklą, pvz.:

(75) *MAE: negalima, jeigu tu taip darai, aš tau neduosiu. (= nedaryk) (1;9)*

(76) *MAM: jeigu nepadėsi, tai žinok, paslėpsiu ir nebegausi tikrai. (= padėk) (2;7)*

Tokie prašymai yra sudėtingi tiek struktūros, tiek pasakymo netiesiogiškumo atžvilgiu, nes yra reiškiami sudėtiniais sąlygos sakiniais, kurių ilokuciją reikia implikuoti. Natūralu, kad ankstyvuoju vaikų amžiaus laikotarpiu tokia prašymų raiška kol kas dar per sudėtinga.

Palyginus abiejų vaikų prašymų raišką, matyti, kad berniukas, kurio kalbos raida ankstyvoji, tam tikrą prašymų raišką įsisavino kiek anksčiau nei mergaitė, kurios kalbos raida tipiška. Berniuko kalboje anksčiau pastebėti netiesioginiai prašymai, fiksuota šiek tiek daugiau konvencionalių

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

mandagumo apraiškų. Tam įtakos daugiausiai turėjo vaikiškoji kalba, vaikų prašymų raiška koreliavo su vaikiškosios kalbos prašymais. Kiek daugiau netiesioginių prašymų pastebėta berniuko mamos nei mergaitės mamos kalboje, berniukui, kaip ir mamai, prašymus buvo būdinga reikšti esamojo laiko daugiskaitos 1-ojo asmens konstrukcijomis.

4. Apibendrinimas

Aptarus rezultatus, matyti, kad vaikų prašymų raiška įvairėjo ir struktūros atžvilgiu sudėtingėjo jiems augant. Pirmieji vaikų prašymai buvo vienažodžiai: prašymams reikšti vartoti norimus gauti objektus įvardijantys daiktavardžiai,rieveiksmis *dar*, veiksmažodžio liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens ir esamojo laiko daugiskaitos 1-ojo asmens formos, bendratis, modalinis veiksmažodis *norėti*. Kiek vėliau vaikai pradėjo vartoti ilgesnes veiksmažodines prašymų konstrukcijas, prašymus reiškė sudėtiniais sakiniais. Didžiausia lingvistinės raiškos prašymų įvairovė abiejų vaikų kalboje pastebėta, kai jiems buvo 2;1. Šiuo metu berniuko kalboje fiksuota įvairi prašymų raiška: liepiamosios nuosakos vienaskaitos ir daugiskaitos 2-ojo asmens, esamojo laiko daugiskaitos 1-ojo asmens konstrukcijos,rieveiksmis *dar*, norimus gauti objektus įvardijantys daiktavardžiai, bendratis, daiktavardžio ir bendraties frazės, būsimojo laiko konstrukcijos, modaliniai veiksmažodžiai *norėti / reikėti*, prašymai reikšti klausiamaisiais sakiniais (konstatuotos veiksmo galimybės ir adresato noro sąlygos). Mergaitė šiuo metu vartojo veiksmažodį *prašau*, liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ąjį asmenį, daiktavardį, bendratį ir jų frazes, būsimąjį laiką, modalinius veiksmažodžius *norėti / reikėti*, esamojo laiko ir liepiamosios nuosakos daugiskaitos 1-ąjį asmenį. Taigi šiuo metu fiksuota įvairi tiesioginių prašymų raiška, pastebėta keletas ir konvencionaliai netiesioginių prašymų. Galima teigti, kad trečiųjų metų pradžioje tirti lietuvių vaikai jau buvo įsisavinę pagrindinius prašymo raiškos modelius ir ši prašymų raida artima ir kitų tyrėjų rezultatams. Nors berniuko kalbos raida ankstyva, o mergaitės tipiška, abiejų vaikų prašymai didžiausia lingvistinės raiškos įvairove pasižymėjo panašiu metu, todėl būtų galima manyti, kad panaši prašymų raida galėtų būti būdinga ir kitiems tipiškos kalbos raidos lietuvių vaikams.

Kaip ir buvo tikėtasi, vaikai pirmiausia įsisavino tiesioginius prašymus, šie rezultatai sutapo ir su kitų mokslininkų tyrimais. Dažniausiai tiek vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje fiksuoti *liepimai*, jie įsisavinti pirmiausiai. Panašiu metu pradėti vartoti ir kiti vaikams būdingi prašymų tipai – *noro / reikiamybės konstatavimai, skatinimai*. Kiti prašymų tipai vaikų kalboje fiksuoti kiek vėliau ir tiek

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

vaikų, tiek vaikiškojoje kalboje vartoti rečiau. Po nedaug netiesioginės ir formaliosios prašymų raiškos elementų vaikų kalboje pradėta fiksuoti antrųjų metų pabaigoje.

Būdingiausia vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų raiška – liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens konstrukcijos. Nors ankstyvuojamam amžiui laikotarpiu vaikai prašymus reiškė ir kitomis formomis, jiems augant, prašymų raiška kito: daiktavardžiais, bendratimi, būsimuoju laiku reiškiami prašymai išnyko, vaikų prašymai panašėjo į vaikiškosios kalbos, todėl padaugėjo ir liepiamąją nuosaką reiškiamų prašymų konstrukcijų.

Galiausiai apibendrinant vaikų prašymų raidą, reikėtų pabrėžti vaikiškosios kalbos įtaką vaikų kalbos prašymų ypatybėms. Vaikas įsisavina tokią kalbinę raišką, kokią girdi, todėl prašymų kontekste ypač svarbus ir individualus tėvų auklėjimo modelis – šeimos tradicijos, požiūris į mandagumą ir jo ugdymą, tėvų polinkis į negatyvųjį ar pozityvųjį mandagumą. Svarbu yra ir tai, kiek vaikas atsiduria ir gali stebėti aplinką, kurioje tarpusavyje bendrauja suaugusieji, ir kokiomis socialinio konteksto sąlygomis tą daro.

Literatūra

- Ackerman, B. P. 1978. Children's understanding of speech acts in unconventional directive frames. *Child Development* 49, 311–318.
- Aikhenvald, A. Y. 2008. Imperative: the grammar of the clause type. Prieiga internetu: https://www.academia.edu/5881254/Imperative_the_grammar_of_a_clause_type. Žiūrėta 2016-10-27.
- Aikhenvald, A. Y. 2010. *Imperatives and Commands*. Oxford: Oxford University Press.
- Argus, R. 2016, atiduota spaudai. Acquisition of requests in Estonian.
- Babelot, G., H. Marcos. 1999. Comprehension of directives in young children: influence of social situation and linguistic form. *First Language* 19, 165–186.
- Balčiūnienė, I. 2009. *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Balčiūnienė, I., J. Ančlauskaitė. 2011. Nurodymų raiška priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje. *Filologija* 16, 5–18.
- Blum-Kulka, S., E. Olshtain. 1984. Requests and apologies: a cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics* 5 (3), 196–213.
- Brown, P., S. C. Levinson. 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, E. V. 2003. *First Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark, E. V. 2004. Pragmatics and language acquisition. *The Handbook of Pragmatics*. L. R. Horn and G. Ward (eds.). Oxford: Blackwell Publishing. 562–577.

- Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt
- Crystal, D. 1993. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čepaitienė, G. 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- De Mulder, H. 2015. Developing communicative competence: a longitudinal study of the acquisition of mental state terms and indirect requests. *Journal of Child Language* 42, 969–1005.
- Ely, R., J. B. Gleason. 2006. I'm sorry I said that: apologies in young children's discourse. *Child Language* 33, 599–620.
- Ervin-Tripp, S. M. 1977. Wait for me, Roller-Skate. *Child Discourse. Language, Thought, and Culture: Advances in the Study of Cognition*, S. Ervin-Tripp and C. Mitchell-Kernan (eds.). New York: Academic Press. 165–188.
- Ervin-Tripp, S. M., A. Strage, M. Lampert, N. Bell. 1987. Understanding requests. *Linguistics*, 25, 107–143.
- Ervin-Tripp, S. M., J. Guo, M. Lampert. 1990. Politeness and persuasion in children's control acts. *Journal of Pragmatics* 14, 307–331.
- Garvey, C. 1975. Requests and responses in children's speech. *Journal of Child Language* 2, 41–63.
- Gordon, D. P., S. M. Ervin-Tripp. 1984. *The Structure of Children's Requests. The Acquisition of Communicative Competence*. Baltimore: University Park Press, 295–322.
- Gudavičienė, E. 2007. *Lietuvių kalbos direktyvai*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Hilbig, I. 2010. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kamandulytė, L. 2006. Vaikiškosios kalbos ypatybės. *Kalbos kultūra* 79, 264–272.
- Kamandulytė, L. 2009. *Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Laalo, K. 2016, atiduota spaudai. Modality in Finnish child language: requests and directives.
- Ledbetter, P. J., C. H. Dent. 1988. Young children's sensitivity to direct and indirect request structure. *First Language* 8, 227–246.
- Nippold, M., L. B. Leonard, A. D. Anastopoulos. 1982. Development in the use and understanding of polite forms in children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 25, 193–202.
- Ogiermann, E. 2015. In/directness in Polish children's requests at the dinner table. *Journal of Pragmatics* 82, 67–82.
- Savickienė, I. 2005. Naujausi psicholingvistiniai vaikų kalbos tyrimai. *Kalbos kultūra* 78, 231–240.
- Searle, J. R. 1976. A classification of illocutionary acts. *Language in Society* 5, 1–23.
- Smiley, P. A., J. K. Greene. 1995. Learning about self and other during requests. *New Directions for Child and Adolescent Development* 69, 7–19.
- Stephany, U., A. Aksu-Koç, M. D. Voeikova. 2013. The category of modality: a crosslinguistic study of its development. Paper presented at the Annual Meeting of the International Pre- and Protomorphology Project, Vienna.

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

Stephany, U., M. D. Voeikova. 2015. Requests, their meanings and aspectual forms in early Greek and Russian child language. *Journal of Greek Linguistics* 15, 66–90.

Tomasello, M. 2008. The usage-based theory of language acquisition. Prieiga internetu: https://www.princeton.edu/~adele/LIN_106:UCB_files/Tomasello-BavinChapter09.pdf. Žiūrėta 2016-10-27.

Wojcik, P. 2000. *The Acquisition of Lithuanian Verb Morphology: A Case Study*. Warsaw: Universitas.

Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje

Viktorija Kavaliauskaitė

Santrauka

Darbe tiriamas pragmatinės lingvistikos objektas, prašymai, analizuojama, kaip ir kada lietuvių vaikai šiuos ilokucinius aktus įsisavina. Prašymų formulavimas – svarbus komunikacinės kompetencijos rodiklis: adresato ko nors paprašyti galima įvairiomis tiesiogiškumo laipsniu varijuojančiomis gramatinėmis konstrukcijomis, priklausomomis nuo socialinio konteksto. Taigi prašymų raiškos įsisavinimo tyrimas atskleidžia vaikų kalbos pragmatikos raidą – kada ir kokie prašymai įsisavinami pirmiausiai, kokios jų ypatybės, kaip jų raiška kinta, vaikams augant. Pagrindinis šio darbo tikslas ir buvo šiuos aspektus iširti, atlikti kokybinę ir kiekybinę vaikų ir vaikiškosios kalbos prašymų analizę.

Darbe analizuoti 1;6–2;7 amžiaus Elvijaus, 1;8–2;8 Monikos ir šių vaikų mamų prašymai. Prašymai pagal tiesiogiškumo laipsnį ir prašymų tipus skirstyti į tiesioginius (*eksplicitinius performatyvus, liepimus, noro / reikiamybės konstatavimus, draudimus*), konvencionaliai netiesioginius (*nuorodas į parengiamąsias sąlygas, skatinimus*), nekonvencionaliai netiesioginius (*užuominas, įspėjimus*).

Nustatyta, kad pirmiausia įsisavinti tiesioginiai prašymai. Jie vaikų ir vaikiškojoje kalboje fiksuoti dažniausiai. Pirmieji vaikų prašymai buvo vienažodžiai: prašymams reikšti vartoti norimus gauti objektus įvardijantys daiktavardžiai,rieveiksmis *dar*, veiksmožodžio liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens ir esamojo laiko daugiskaitos 1-ojo asmens formos, bendratis, modalinis veiksmožodis *norėti*. Vaikams augant, prašymų raiška kito: išnyko daiktavardžiais, bendratimi ir būsimuoju laiku reiškiami prašymai, vaikų prašymai panašėjo į vaikiškosios kalbos, jie įvairėjo ir struktūros atžvilgiu sudėtingėjo. Antrųjų metų pabaigoje užfiksuota keletas netiesiogiinės ir formaliosios prašymų raiškos pavyzdžių, o trečiųjų metų pradžioje vaikai jau buvo įsisavinę

Kavaliauskaitė, V. Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra* 2016 (8): 160–187, www.taikomojikalbotyra.lt

pagrindinius prašymų raiškos modelius. Remiantis tyrimo duomenimis, galima būtų tikėtis, kad panaši prašymų raida galėtų būti būdinga ir kitiems tipiškos kalbos raidos lietuvių vaikams.

The Acquisition of Requests in the Speech of Lithuanian Children

Viktorija Kavaliauskaitė

Summary

This work focuses on early development of requests and investigates how and when these illocutionary acts are acquired by Lithuanian children. There are various ways to ask someone to do something. Expression of requests can vary according to the degree of directness depending on social context. These requests indicate communicative competence, development of pragmatics and politeness rules. The key aim of this study was to investigate types of requests and the sequence of those types first emerging in child speech.

The study was based on the longitudinal data of two Lithuanian children, a girl Monika, aged 1;8–2;8, and a boy Elvijus, aged 1;6–2;7. The requests were also analyzed in child directed speech. According to the degree of directness and different types of requests, they were classified into direct (*explicit performatives, imperatives, want / obligation statements, prohibitions*), conventionally indirect (*references to preconditions, hortatives*) and non-conventionally indirect requests (*hints, warnings*).

The results of the study demonstrate that direct requests were acquired first and they were the most common in children's speech and in child directed speech. Firstly, the children formulate requests with nouns, the adverb *more*, verbs in 2SG imperative, the infinitive and hortative in 1PL present tense, they also use the modal verb *want*. Later, requests with nouns, infinitive and future tense disappear, the children's requests start to resemble child directed requests. It was noticed that at the end of the second year the children started using formal and indirect requests. At the beginning of the third year, they acquire the basics how to formulate requests. Presumably, other Lithuanian children could demonstrate similar developmental patterns.

Key words: psycholinguistics, children's language acquisition, requests, expression of requests, children's speech.

Įteikta 2016 m. rugpjūčio mėn.
Paskelbta 2016 m. lapkričio mėn.